

o tom, že pokud Veyne nezaspal někde na přelomu 18. a 19. století u Condorceta, pak zcela jistě v druhé polovině století 19. u Rankeho.⁶ Vyjádření je to ovšem o to více překvapující, že naprosto protiřečí nejen konceptualizaci dějin filosofie a věd ve Francii od Bergsona a Bachelarda, ale především samotnému postoji Michela Foucaulta, jenž je Veynovým oblíbencem a jemuž věnoval zajímavý, jakkoliv relativně málo srozumitelný esej „Foucault revolucionizuje historii“.⁷ Byl to právě Foucault, který se ve *Slovech a věcech* a především v *Archeologii vědění* postavil jak proti koncepci dějin jako rozvíjejícího se vědomí, tak proti koncepci kumulativně chápaných dějin – obě dvě perspektivy pro něj stejně znamenaly pouze dvě strany téže mince.

Zůstává tedy otázka, jak dnes Veynovu knihu číst. Odpověď by asi zněla: jako dobový text, který se razantně staví proti zvědečtování historie a který je svým akcentem na zápletku a vyprávění jistým předchůdcem jiných (a vskutku zpracovanějších) narativistic-

kých koncepcí Haydena Whitea a Paula Ricoeura; a možná i jako spis, jenž chtěl rovněž roznítit polemiku a patrně i mnohé záměrně urazit.

///// recenze //////////////////////////////////

Hayden WHITE, *Tropika diskursu: kulturně kritické eseje*. Praha: Karolinum 2010, 364 s. (*Tropics of Discourse: Essays in Cultural Criticism*, 1978, přeložil Ladislav Nagy).

Radim Hladík

Po více než třiceti letech od jejího prvního vydání byl publikován český překlad knihy *Tropika diskursu: kulturně kritické eseje* amerického historika Haydena Whitea. White, nyní emeritní profesor na University of California, patří mezi klíčové postavy především v teorii historiografie, ale jeho dílo se často cituje i v mnoha dalších oborech. Autorův věhlas a známost jeho hlavních stannovisek ovšem znamená, že české vydání *Tropiky diskursu* již v české akademické sféře nebude stimulovat série polemik, jak tomu bylo v USA v 70. letech, kdy byla publikována většina esejů, jichž je kniha souborem. Tato publikace, podobně jako další díla vydávána v edici

⁶ O čemž mimochodem svědčí vyjádření ze s. 199, které se až nepříjemně blíží Rankovu slavnému „wie es eigentlich gewesen ist“: „Historie není věda a její způsob vysvětlování má „umožnit pochopit“, vyprávět, jak se věci staly.“

⁷ Na druhou stranu je třeba uznat, že interpretace Foucaulta jako svého druhu scotisty je zajímavá a velmi netradiční.

Limes nakladatelství Karolinum,¹ tedy primárně slouží ke snadnější dostupnosti „klasických“ prací pro české čtenáře. Přesto však lze identifikovat současný kontext, v němž vydání *Tropiky diskursu* získává punc aktuálnosti. V době silícího ekonomického tlaku na samotnou existenci výzkumu v humanitních oborech (z hlediska pedagogického tento problém natolik nevystává) je osvěžující pracovat s perspektivou, jež se snaží dodat historiografii silnější pozici nikoliv tím, že by hájila její vědecký status, ale argumentuje ve zcela opačném směru. Tato perspektiva totiž tvrdí, že vědění pracující s přirozeným jazykem se zakládá na v zásadě poetických operacích, a tudíž vědy o člověku a historiografie především by učinily nejlépe, pokud by samy sobě i veřejnosti přiznaly svůj neredukovatelný umělecký, rétorický rozměr.

Tropika diskursu se sestává z celkem dvanácti esejů a úvodu, jemuž se ovšem tato recenze bude věnovat až na svém konci, neboť se pro celkové hodnocení jeví jako klíčová. Oněch dvanáct esejů

lze rozdělit do čtyř tematických skupin. White se nejprve zabývá historiografickou disciplínou (1.–5. kapitola), poté se třemi esejí (6.–8. kapitola) věnuje iracionalitě a pojetím divoštství v osvícenském myšlení, dále studuje dílo Giambattisty Vica (9.–10. kapitola) a nakonec se kriticky zaobírá strukturalistickým a poststrukturalistickým hnutím. Průřezovým tématem je ovšem teorie tropů, jejichž čtyři základní způsoby – metaforu, metonymii, synekdochu a ironii – White nahlíží jako kognitivní transformace, jež zpravidla nereflektovaně působí ve vývoji věd o člověku.

Soudobou historiografií White považuje za obor s ambivalentní identitou. To se projevuje v mezioborových debatách tím, co White nazývá „fabiánovskou taktikou“, s jejíž pomocí se historikové na jedné straně vymezují vůči nárokům na rigoróznost, s nimiž jsou konfrontováni ze strany sociálních věd, a na straně druhé se zaštiťují metodologií a faktografií, pokud jsou připodobňováni k beletristům. Za množičímí se výpady proti historiografii z různých stran stojí skutečnost, již lze vyjádřit jako podlehnutí historiků vlastnímu objektu, totiž minulosti: „Pojetí historie jakožto kombinace vědy a umění v jistém smyslu jen dále ukazuje na zastaralé názory historiků na vědu a umění“ (s. 58). Tyto „zastaralé názory“ vyplývají z představy historiků, že

¹ *Teorie vědy* z této ediční řady recenzovala již tři tituly. Viz Radim HLADÍK, „Benedict Anderson, Představy společnosti.“ *Teorie vědy*, roč. 32, 2010, č. 1, s. 115–120; Tomáš DVOŘÁK, „Wolfgang Iser, Jak se dělá teorie.“ *Teorie vědy*, roč. 32, 2010, č. 1, s. 134–140; Pavel DOLEČEK, „Peter Burke, Společnost a vědění: od Gutenberga k Diderotovi.“ *Teorie vědy*, roč. 32, 2010, č. 3, s. 390–397.

se pohybují na „epistemologicky neutrálním území“. Jelikož bádají o konkrétním a partikulárním, nemůže po nich být vyžadováno, aby vytvářeli zobecňující vědění. Ovšem vzhledem k faktické realitě svých dat odmítají, že by své příběhy o minulosti vytvářeli jako fikci. White namítá, že „současný historik [musí] mít vůli osvojit si techniky analýzy a reprezentace, jimiž se snaží operace vědomí a sociální vývoj uchopit *současné* umění a věda“ (s. 56). Pro Whitea zde „současnost“ ve vědě představuje především vhléd do toho, jak jsou vědění a poznávání produkovány jazykem. Vzhledem k tomu, že přirozený jazyk a vyprávění jsou hlavními nástroji historiků, ti by pak následně měli uznat, že pracují s poetickými prostředky a že jejich tradiční způsob lineárně-narativní reprezentace minulosti se principiálně nijak neliší od různých technik reprezentace spisovatelské imaginace a nedokáže tedy historikům nijak zaručit větší „objektivitu“ jejich diskursu.

Ve světle Whiteových argumentů je potřeba „nahlížet historické texty jako to, čím zcela zjevně jsou, totiž jako verbální artefakty, [...] jejichž forma má blíže k literatuře než k vědě“ (s. 106). Ovšem závislost historiků na médiu jazyka má hlubší důsledky než jen podobnost mezi jejich texty a beletristickou prózou; fiktivní aspekty se netýkají pouze historických vyprávění, ale

prostupují i samotný objekt bádání: „Historikové konstituují své předměty jako možné objekty narativní reprezentace právě tím jazykem, jehož používají k jejich *popisu*“ (s. 122). Právě v tomto smyslu je historiografie diskursem, tedy reprezentací, jež utváří svůj vlastní referent. A proto White navrhuje, aby tento diskurs nebyl analyzován jako druh explanace, nýbrž aby byl podroben „rétorické analýze“, jež by klasifikovala různé interpretace, neboť ničím jiným historiografický text nemůže být. Vždy v sobě bude obsahovat mýtický prvek, tedy poetický akt, jenž zahrnuje výběr „před-žánrové struktury“, která v důsledku kontroluje (ještě předtím, než do procesu může vstoupit ideologie) o jakých faktech a jakým způsobem bude text vyprávět. White takto historiografii podřizuje „lingvistickému determinismu“ a z těchto pozic také odmítá a převrací logiku Popperovy kritiky historicismu, neboť „v samotném jazyce, který historik používá k popisu studovaného předmětu [...] – jej podrobuje stejné deformaci jako stoupenci historicismu, jen s tím rozdílem, že druzí jmenovaní to činí explicitněji a formálněji“ (s. 131). Na stejném základě White zpochybňuje i možnost fundamentálního rozlišení mezi vlastní historiografií a filosofií dějin.

Hlavním nástrojem pro teorii historiografie má být právě tropika, jelikož „při podávání historického

výčtu světa jsme – patrně na rozdíl od přírodních věd – závislí na technikách *figurativního jazyka*“ (s. 125). Metafora představuje způsob poznávání, jenž mezi studovanými objekty postuluje podobnosti. Metonymie mezi nimi nalézají souvislosti, ovšem činí tak mechanisticky oproti synekdoše, jež hledá souvislosti organického rázu. Ironie pak představuje skeptický způsob poznání, do nějž vstupuje vědomí toho, že studované objekty nejsou tím, čím se jeví. Ironie rovněž vede k reflexi, k níž teorie historiografie zatím nedospěla. Pouze „pokud bychom uznali existenci literárního nebo fiktivního prvku v každém historickém vyprávění, pak bychom byli s to posunout vyučování historiografie na podstatně vyšší úroveň sebevědomí“ (s. 127). Podle toho, s jakým tropem konkrétní historik nejvíce pracuje, má sklon k tomu své příběhy vyprávět jako romance, komedie, tragédie či satiry. Nadále má smysl rozlišovat dobrou historiografii od špatné, neboť „vždy se můžeme uchýlit k takovému kritériím, jako je odpovědnost vůči pravidlům důkazů, relativní plnost narativních detailů, logická konzistence a podobné aspekty“ (s. 125). Avšak nelze hodnotit historické texty podle zpracování faktů, jehož způsob je vždy implikován dominantním tropem. A právě z perspektivy tropiky pak lze nehierarchicky porovnávat, tedy

kategorizovat jednotlivé historické interpretace.²

Osvícenské myšlení tvoří další významný předmět Whiteova zájmu, neboť přestože v sobě obsahovalo zárodky modernity, zároveň se od ní v důležitých ohledech odlišuje. Osvícenští historikové například svůj obor bez okolků považovali za součást literatury a rétoriky a v tomto smyslu neměli vědecké aspirace. Na rozdíl od „historického, pietismu“ 19. století však postrádali jakýkoliv respekt pro iracionální minulých dob. Jejich historiografie byla nemilosrdně kritická – a proto i svobodnější vůči svému předmětu. „Byl to přístup, který minulost volal před soud, rozlamoval ji, a tam, kde to bylo nutné, odsuzoval ji v zájmu současných potřeb a naděje v lepší život“ (s. 170). Iracionální, jež osvícenci nalézali ve starých legendách, nacházeli rovněž ve figurativním jazyku, který z toho důvodu vylučovali jako nástroj historické reprezentace. White oproti tomu tvrdí, že toto odmítání vyvstává z mylné představy o povaze figurativního jazyka, přičemž se opírá o *Novou vědu* Giambattisty Vica. Ten podle něj dokázal „rozlomit protiklad pravdy a legendy a pojmut fik-

² Tyto teze o historické vědě White obšírněji představil již ve své monografii o historické imaginaci v 19. století: Hayden WHITE, *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*. Baltimore: Johns Hopkins University Press 1973.

tivní jako třetí území mezi nimi“ (s. 181). Spolu s Vicem tedy White argumentuje, že aby lidské vědomí mohlo poznat svět, musí se jej nejprve zmocnit jazykem, což nelze jinak než za pomoci tropů. „Věda i filosofie se tak zrodily z pochopení přirozenosti vztahu mezi vědomím a skutečností, který přinesla poezie; nejsou tedy výtvozem rozumu, ale spíše poetického, jmenovitě tropologického vědomí“ (s. 181). Na začátku každého prozaického rozumu tedy stojí iracionální, poetický prvek.

Odpor osvícenců k iracionálnímu lze paradoxně vysledovat i na konceptu „vznešeného divocha“. Pomocí „archeologie“ divokosti White demonstruje, jak se tropologie může stát klíčem k rozřešení některých badatelských problémů. Sled metafory, metonymie, synekdochy a ironie pro Whitea vždy představuje reverzibilní posloupnost transformace vědění. Nahlédneme-li tedy osvícenský pojem vznešeného divocha jako poslední, ironickou fázi ve vývoji představ o divošství, pak si uvědomíme, že kromě jeho doslovného významu „skrytým nebo potlačeným referentem ideje o vznešeném divochovi je šlechta jako taková“ (s. 240). Nastupující buržoazie tak tento pojem využila, aby posloužil jejím „ideologickým potřebám dokonale, neboť podkopával nárok aristokracie na nějaký zvláštní lidský statut“ (s. 242). Ironická podoba divošství

v pojmu vznešeného divocha tak využila všech předchozích nánosů významů spojených s divošstvím. Mísí tak v sobě atributy, jež divošství připisovala kultura hebrejská i řecká. Tyto dvě kultury se setkávají v myšlení středověkého křesťanství, v němž nakonec divošství získává duální podobu (základ osvícenské ironie) svobodné nezkaženosti i naprostého úpadku. Osvícenci však s těmito dvěma póly začali operovat konceptuálně ve svém kritickém projektu, a tak divošství zbavili jeho mýtických rozměrů. Tím se však vývoj divošství nezastavil. White si všímá, že mýtus se opět vrací v moderních teoriích psyché, jež divokost nehledají vně společnosti, ale zasazují ji přímo do nitra jedince. „V dějinách západního myšlení idea divocha popisuje přechod od mýtu k fikci a zpět k mýtu“ (s. 192).

Již zmiňovaný Giambattista Vico je autorem, na nějž White často odkazuje, a ve dvou eseích se stává hlavní postavou. White si samozřejmě všímá Vicových nedostatků, jako například jeho silného křesťanského cítění, jež mu nedovolilo, aby křesťanskou civilizaci zcela podrobil své tezi o dějinném vývoji, jenž se zakončuje úpadkem. Na druhou stranu ovšem svou ideu tropiky mohl sám White rozvinout jen díky jejímu rozpracování Vicem. Ten totiž na rozdíl od předchozích výkladů rétoriky „omezuje význam mentální operace indikované

každým tropem“ (s. 254). Pokládá tak základy tropologického pojetí vývoje vědomí. Každá kultura si na svém primitivním počátku uvědomuje svět s pomocí metafory, a tak básnická logika stojí u jejího zrodu. Nelze ji tedy, jak se White snaží celým svým dílem ukázat, klást do protikladu k rozumu. Podle Vica se pak společenské vědomí vyvíjí, až kultura dosáhne ironického stádia, v němž začíná zpochybňovat své vlastní základy a to představuje začátek jejího úpadku. „Hlavní metaforu Vicova pojetí historie tak najdeme v teorii lingvistické transformace, již použil jako model pro vztah vědomí ke svým předmětům a zároveň pro dynamiku proměn vědomí v čase“ (s. 267). Přesah Vicova pojetí historie od partikulárních událostí k lingvisticky orientovaným zobecněním pak tvoří jádro Whiteovy obrany Vica před kritikou Croceho, jenž se rovněž Vicem inspiroval, ovšem odmítal ty prvky jeho díla, na základě kterých si Vico představoval vznik sociální vědy.

Dalším myslitelem, jímž se White bezpochyby inspiroval (viz třeba pojmy diskursu a archeologie), je Michel Foucault. Sounáležitost, kterou s tímto francouzským filosofem pociťuje, spočívá především v tom, že oba vnímají jazyk a diskurs nikoliv jako odraz či filtr světa, nýbrž jako konstituční techniku myšlení. Ve Whiteových termínech tedy „Foucaultovým cílem

je transformovat prózu do poezie, proto věnuje značnou pozornost tomu, aby ukázal, jak všechny systémy vědění ve vědách o člověku lze nahlížet coby terminologické formalizace poetických uzávěr se světem slov a nikoli ‚věcí‘, které mají reprezentovat a vysvětlovat“ (s. 316). Tento výklad Foucaulta se nezdá být zcela neoprávněný. Pochybnosti však vzbuzuje, že se White pomocí tropologické teorie pokouší Foucaulta „rozluštit“, když tvrdí, že v jeho práci nachází tropiku v její souslednosti od metafory po ironii. Tam, kde Foucault vidí pouze „ruptury“ mezi jednotlivými „epistémé“, nachází White transformace jazyka odpovídající transformacím tropologickým.

V posledním eseji White Foucaulta řadí spolu s poststrukturalisty, jako byli Barthes, Lacan a jiní, k tzv. „absurdní kritice“. Oproti tradiční literární kritice, absurdní kritika představuje ironický moment, tedy nejzazší trop. Z tohoto důvodu, domnívá se White, dokáže absurdní kritika klást kritice tradiční neopominutelné otázky ohledně jejího smyslu. Samotný absurdní moment ovšem eskaluje (Derrida je toho pro Whitea příkladem), a tak se vnucuje i další otázka: „Zda tato nekonečná řeč o vlastní slepotě není jen projekcí elevace *parole* nad *langue*, obhajobou řeči před psaním a nasloucháním“ (s. 341)? Tato dvojnásobná ironie by

tedy zároveň byla příslibem úpadku a obnovení metaforického vědění. Vývoj sociální teorie v posledních dekádách Whiteovi, zdá se, aspoň lehce přitakává.

Ačkoliv je tedy *Tropika diskursu* souborem esejů, vykazuje silnou koherenci v tom ohledu, že prakticky každý esej z různých úhlů a na různých tématech demonstruje explanační sílu tropologie. V úvodu White pro tento přístup formuluje teoretická východiska. Tropology nejsou bezprostředně jazykové fenomény. Představují způsob, jakým jazyk funguje ve světě. A proto je lze považovat za kognitivní procesy. Svůj předpoklad White dokládá i tím, že Piagetova stádia lidské ontogeneze odpovídají posloupnosti tropů: „Piaget tu podle mého názoru znovu objevuje princip kognitivní kreativity analogický k post-renesanční teorii tropů“ (s. 23). Z tohoto důvodu, jakmile se zabýváme člověkem a společností, nelze se bez tropiky obejít. „Tropický prvek je podle mne nevymazatelným prvkem diskursu ve všech vědách o člověku bez ohledu na to, jaký nárok na realističnost si zakládají“ (s. 10), píše White. Důvod, proč se vědy přírodní z tohoto principu vymykají, spočívá v tom, že se oprostily od přirozeného jazyka a pracují s jazykem protokolárním, ideálně vysoce formalizovaným.

Vědy o člověku vždy obsahují poetické prvky a bez pochopení

tropologie není možné vývoji těchto věd dobře porozumět. Tropologie se jeví jako mocný analytický nástroj: „Jestliže jsou jazykové tropy omezené a počet druhů figurace je konečný, pak je možné si představit, jakým způsobem se naše reprezentace historického světa spojují do souhrnné vize toho světa a jakým způsobem je možný pokrok našeho porozumění světu“ (s. 151). To nejdůležitější, co White touto redukcí vytlačuje (respektive podřazuje jazykovému vysvětlení), je moc a společenská praxe. Není tedy divu, že například u Foucaulta se opírá o jeho raná, výrazněji lingvistická díla, zatímco si již nevšímá jeho pozdějšího zájmu o to, jak je diskurs neodmyslitelně spojen s fungováním moci v rámci institucí. V mnoha dílčích případech White nabízí důležité poznatky o vědách o člověku. Především jeho kritika historiografie mnohdy míří na citlivá místa této disciplíny. Stejně tak není radno přehlížet kontinuitu, kterou tropologie postuluje mezi iracionálním a racionálním myšlením, čímž zpochybňuje jejich opozici. Zároveň se ovšem vkrádá pochybnost, že ve svém celku je toto jeho dílo ironickým monumentem z dob obratu k jazyku.